

KOMPLEXNÍ POHLED NA TEORIE OSVOJOVÁNÍ MATEŘSKÉHO JAZYKA DÍTĚTEM

Lucie Saicová Římalová

AMBRIDGE, Ben – LIEVEN, Elena V. M. (2011): *Child Language Acquisition. Contrasting Theoretical Approaches*. Cambridge et al.: Cambridge University Press, 448 s. ISBN: 978-0-521-74523-9.

Patrně každá odborná práce věnovaná dětské řeči a její (nejen) lingvistické analýze se musí vyrovnat se skutečností, že k dětské řeči existuje mnoho různých, a to často i protikladných přístupů, a že volba určitého teoretického rámce má vliv na otázky, jež si příslušní badatelé kladou, a také na odpovědi, které nalézají. Recenzovaná publikace přináší detailní srovnání dvou směrů v bádání o dětské řeči, které se ze současného pohledu jeví jako nejvýraznější — směru zdůrazňujícího roli tzv. vrozených předpokladů a zahrnujícího přístupy označované jako generativní, nativistické, vycházející z předpokladu univerzální gramatiky atp., a vedle toho směru, jenž za vrozené pokládá pouze obecné předpoklady k osvojování jazyka a zásadní důraz klade na vliv prostředí (resp. tzv. inputu; srov. např. Field, 2004, s. 134–135), kam bývají řazeny přístupy, pro něž se vžily termíny jako konstruktivistické, socio-pragmatické, funkční, vycházející z úzu (usage-based) atd.¹ Práce je přínosná především snahou o podrobné a zároveň vyvážené prozkoumání řady podstatných témat osvojování jazyka dítětem, a to vždy z hlediska každého z obou sledovaných teoretických směrů. V české lingvistice a psycholingvistice např. takto zaměřené původní práce o podobné hloubce zatím chybějí, k dispozici jsou pouze stručnější shrnutí základních přístupů (srov. např. Nebeská, 1992, s. 93–101; Šebesta, 2005, s. 25–42; Průcha, 2011, aj., popř. vybrané části českých překladů některých zahraničních publikací, viz např. Schwarzová, 2008, aj.).

Práce Bena Ambridge a Eleny V. M. Lievenové tedy není věnována konkrétnímu výzkumu osvojování určitého jazyka v určitém teoretickém rámci, ale soustřeďuje se na srovnání základních teoretických postulátů obou zkoumaných směrů a jejich aplikaci na různé typy jazykových jevů — v centru zájmu jsou rovina zvuková, lexikální sémantika, vybrané jevy morfologické a syntaktické. V rámci každé z těchto oblastí autoři volí několik témat, jež pokládají za důležitá a jež vzbudila dostatečný badatelský zájem, a na vybrané odborné literatuře sledují, zda její výsledky lze interpretovat jako podporující (nebo naopak spíše nepodporující) teoretické předpoklady směru generativního, nebo směru konstruktivistického. Nabízejí tak pohled na to, který ze směrů poskytuje v dané oblasti silnější argumenty a který dochází k přesvědčivějším závěrům.² Práce se soustřeďuje na osvojování jazyka monolingvními, normálně se vyvíjejícími dětmi.

1 Autoři sami většinou užívají označení směr generativní či generativistický a směr konstruktivistický.

2 Kniha pochopitelně nemůže shrnout všechnu dostupnou literaturu, již je obrovské množství. Sami autoři uvádějí (např. s. xiii), že neusilují o vyčerpávající přehled, ale snaží se pokrýt všechny roviny jazyka pokládané za základní a v jejich rámci nejpodstatnější teoretické diskuse — u každé „roviny“ jsou většinou k podrobnější analýze vybrána tři až čtyři témata.

Výklad je členěn do devíti kapitol. Výběr tematických okruhů, jimiž se kniha zabývá, dobře ilustruje, kterým problémům bylo (zatím) v rámci sledovaných teoretických rámců věnováno nejvíce pozornosti. Podnětné však může být i zamyšlení nad tím, co v knize obsaženo není,³ neboť to může naznačovat, které oblasti zůstávají spíše mimo hlavní oblast badatelského zájmu. Nabízí se pak také úvaha, nakolik opomíjení některých témat souvisí právě s teoretickými základy toho kterého přístupu.

Úvod (s. 1–12) shrnuje definice základních pojmů, uvádí přehled metod shromažďování dat ve výzkumech dětské řeči a stručně představuje další obsah knihy. Již zde se projevuje snaha autorů o pečlivou práci s termíny — např. explicitně vymezují i termíny jako generativní, konstruktivistický či funkční, které některé jiné publikace ponechávají spíše implicitní či s nimi zacházejí poněkud volněji. A ukazuje se také úsilí o systematicčnost a přehlednost výkladu — např. základní metody získávání dat jsou nejen souhrnně představeny již v této kapitole, ale přehled je doplněn i shrnutím jejich výhod a nevýhod a odkazy na to, v kterých výzkumech diskutovaných dále v knize je každá z metod využita (s. 6–12).

Kapitola druhá (s. 13–60) je věnována zvukové rovině a hlavními probíranými tématy jsou vývoj repertoáru fonémů, problém toho, jakým způsobem dítě dokáže segmentovat řečový proud, a některé otázky spojené s produkcí řeči (zejm. to, jak přistupovat ke skutečnosti, že zvuková podoba dětské řeči se odlišuje od řeči dospělých). Generativní přístupy přitom dle autorů (s. 13–14) mají tendenci uvažovat o vrozené podobě distinktivních rysů a o tom, že dítě od počátku disponuje úplnou reprezentací dospělého systému, a odlišnost od zvukové podoby řeči dospělých vysvětlují např. pomocí různých typů omezení, která se se vzrůstajícím věkem dítěte oslabují. Konstruktivistické přístupy naopak předpokládají spíše postupně se rozvíjející systém spojený s (opět postupným) osvojováním významů (s. 14).

Třetí kapitola (s. 61–102) se zabývá osvojováním významů slov a od zbylých částí knihy se odlišuje tím, že není vystavěna na kontrastu mezi přístupem generativním a konstruktivistickým, ale představuje přístupy tři:⁴ (i) přístup předpokládající existenci principů či omezení řídících v podstatě automaticky osvojování významů slov (lexical constraints; např. předpoklad, že nové slovo se nejspíše vztahuje k celému objektu), (ii) přístup sociálně-pragmatický spojený s důrazem na schopnost sdílení pozornosti s komunikačním partnerem a na pochopení komunikačních záměrů komunikačního partnera a (c) tzv. asociativní učení (associative learning), tj. přístup navazující na asociativní učení spojené s behaviorismem, ovšem v modernější podobě (např. předpokládá, že při osvojování významů slov se uplatní skutečnost, že pozornost dítěte poutá to, co je nové, výrazné, že dítě dokáže zobecňovat na základě užití slov v různých situacích atp.). Kapitulu uzavírá diskuse o tzv. syntaktickém bootstrappingu (s. 89–100), tj. otázce, zda a do jaké míry může dítě k osvojování významů slov využít informace syntaktické.

3 Srov. např. sémantiku jinou než na úrovni slov, pragmatiku, osvojování komunikačních strategií či různých žánrů, slohových útvarů, postupů — včetně např. pravidel dialogu či narace.

4 Nepochybně to souvisí se způsobem osvojování slovní zásoby a s tím, že je obtížné uvažovat o tom, že by slovní zásoba byla vrozená (srov. též např. s. 61).

Kapitoly 4–8 tvoří těsnější celek. Kapitola 4 (s. 103–136) je jeho úvodem zaměřeným na shrnutí teoretických přístupů k osvojování gramatiky (zejm. syntaxe) v podobě přístupu jednak generativního, jednak gramatiky konstrukční. Kapitoly 5–8 se pak opět soustřeďují na osvojování jazyka dítětem, a to většinou na materiálu angličtiny: Kapitola 5 (s. 137–190) je věnována flexi, zejména slovesnému času (především tzv. minulému prostému času v angličtině) a částečně i číslu, osobě a pádu. Diskutovány jsou i některé otázky spojené s typickými dětskými „chybami“. Obsahem kapitoly 6 (s. 191–269) je syntax jednoduché věty, konkrétně základní slovosled (anglické) oznamovací věty, a kapitoly 7 (s. 269–313) osvojování vět s pasivem, osvojování otázek a osvojování souvětí s větou vztaznou a s vedlejší větou obsahovou. Kapitola 8 (s. 314–358) zkoumá věty obsahující kvantifikátory a mající nejednoznačný význam a věnuje se i užívání nereflexivních a reflexivních zájmen (tj. typ *she* vs. *herself* atd.). Výklad těchto kapitol je často vystaven tak, že generativní pojetí je položeno jako jakési východisko (opakovaně jsou využívány i termíny typické pro generativní přístup jako *movement*, *binding*, *control* atp.), a na straně konstruktivistické je představeno, jak tento přístup daný problém řeší či jak by jej řešit mohl. V nesymetrickém zájmu o různé jevy se zde projevuje to, že každý z obou přístupů klade těžiště svého zájmu na jiné otázky. Generativní přístup většinou vychází z teze o vrozenosti dosti specifických předpokladů pro osvojování jazyka a případné problémy se snaží vyřešit postulováním různých omezení atp. Naopak konstruktivistický přístup většinou vychází z teze, že téměř vše je možné si osvojit na základě jazykových projevů, s nimiž se dítě setkává. Předpokládá přitom, že osvojování jazyka probíhá ve třech fázích (např. s. 134–135): V první fázi si dítě osvojuje určité pevně dané („zamrzlé“) celky (fráze), ve druhé dochází k rozkladu těchto naučených frází na jednotlivé složky a dítě ovládá konstrukční schémata, která jsou však ještě vázána na konkrétní lexikální jednotky, ale jsou již částečně produktivní, ve třetí fázi pak dospívá k abstraktním konstrukcím analogickým konstrukcím u dospělých.

Závěrečná, devátá kapitola (s. 359–376) nejdříve stručně shrnuje novější poznatky týkající se dalších důležitých témat, která bývají v souvislosti s osvojováním jazyka dítětem diskutována, ale výklad je již nemohl obsáhnout. Jde např. o modularitu jazyka, o případy netypického vývoje, o otázku tzv. kritického období (viz např. Rybár, 2005, s. 97–101), o osvojování druhého jazyka, o genetické základy jazyka a o jazykovou změnu. Závěr je věnován metodologickým úvahám a návrhům na další možné směry výzkumu. Autoři např. upozorňují na to, že v empiricky zaměřených studiích věnovaných dětské řeči se opakují některé nedostatky. Za nejzávažnější přitom pokládají dva prohřešky: (i) když studie zacházejí s daty tak, že předem diskvalifikují jiné teoretické přístupy, (ii) když badatelé nedokážou vystavět výzkum tak, aby vyloučil i další možné interpretace výsledků. Pro další výzkumy v rámci generativního přístupu autoři nabízejí podněty např. v rámci otázky tzv. nedostatečnosti inputu (*poverty of the stimulus*; srov. např. Field, 2004, s. 185–188), tzv. lexikálních efektů (*lexical effects*; Field, 2004, s. 153–154) či toho, jak vlastně probíhá vývoj k cílové, dospělé podobě jazyka. U výzkumů konstruktivistických autoři opakovaně požadují explicitněji propracovat či experimentálně ověřit některé předpoklady či tvrzení, např. týkající se povahy konstrukcí či procesů zobecňování a analogie, pomocí nichž dítě dospívá ke konstrukcím abstraktním. U obou přístupů pak navrhuje detailnější

specifikaci jejich předpokladů, a to tak, aby teorie získaly podobu, kterou je možné falsifikovat, a doporučují k tomu mj. větší využití počítačových modelů.

Přestože sami autoři se věnují výzkumu dětské řeči a z jejich vlastních publikací lze usuzovat na jisté teoretické preference,⁵ v případě této knihy usilují o vyváženost výkladu a o vhodnou volbu studií zastupujících oba teoretické směry. Zkoumaná témata se vždy snaží zastřešit kritickou diskusí shrnující klady i zápory každého ze směrů a systematizovat (mj. i v tabulkách) nálezy svědčící pro i proti každému z nich. Často také navrhují, které oblasti by bylo třeba rozpracovat, co se v současnosti jeví jako největší výzva daného přístupu atp. Zřejmě je však i úsilí ukázat, kde se oba směry přibližují, a hledat cesty, jak je k sobě přiblížit. Příjemné je i to, že se autoři nesnaží pojímat rozdělení na směr generativní a konstruktivistický jako striktní, ale že dobře vnímají, že v některých oblastech (viz výše) je hranice mezi různými teoretickými přístupy vedena podle jiných kritérií.

Z výběru analyzovaných studií je patrné, že autoři preferují práce zaměřené empiricky.⁶ Zřetelná (a přínosná) je i snaha soustředit se na nejnovější pohyb v oboru — většina diskutovaných studií byla publikována v 90. letech 20. stol. a v prvním desetiletí století 21., nejsou však opomíjeny ani podstatné práce starší. Jistým omezením naopak je, že probírána jsou díla publikovaná v podstatě pouze v angličtině a angličtina je také hlavním jazykem, jehož osvojování dětmi je sledováno — občas je však zmíněno i osvojování dalších jazyků, např. němčiny, finštiny, italštiny, španělštiny, ze slovanských jazyků především polštiny.

K přednostem publikace se řadí již zmíněná snaha autorů o přesnou práci s termíny a o přehlednost, uspořádanost a srozumitelnost výkladu, jež také patří k vlastnostem, které mohou usnadnit využití knihy ve výuce. K dalším „učebnicovým“ rysům publikace přispívají stručné teoretické úvody k dílčím problémům (např. základní informace o povaze řečového proudu, základní výklad o pojetí syntaxe v generativním pojetí a v pojetí konstrukční gramatiky atp.), tabulky shrnující každou z analyzovaných diskusí či občasně „boxy“ věnované zajímavým či důležitým poznatkům o tématech, jež s výkladem souvisejí, ale nejsou přímo jeho součástí (např. o „kontroverzích“ týkajících se osvojování slov, jako je tzv. lexikální spurt; s. 68–70). Výhodné (nejen pro výuku) může být i to, že každou z kapitol i řadu z dílčích témat je možné studovat relativně samostatně.

Publikace bude jistě přínosem pro badatele, kteří se věnují osvojování jazyka dětmi a tématům příbuzným, neboť může poskytnout přehled o novějším pohybu v oboru osvojování jazyka dítětem i inspiraci k dalšímu, především lingvistickému výzkumu. Kniha může zaujmout i odborníky zabývající se metodologií, popř. historií

5 Vlastní publikace autorů nejsou příliš zdůrazňovány, delší pasáž je věnována pouze tzv. teorii FIT (fit account; s. 256–265), jež usiluje vysvětlit chyby související s tzv. přílišným zobecněním (overgeneralization errors).

6 Sami autoři uvádějí, že se soustřeďují na kvantitativní experimentální studie nebo na studie pracující s přirozenými daty, publikované v recenzovaných časopisech a obsahující statistické zpracování dat (s. xiii). Určitá preference experimentálních přístupů je patrná i v těch částech publikace, kde autoři povzbuzují k experimentálnímu ověřování závěrů a k většímu využití počítačových modelů.

lingvistiky, protože na příkladu témat z oblasti osvojování jazyka ilustruje výhody i nevýhody jak generativního přístupu, tak přístupu konstruktivistického. A může nepochybně být i kvalitním základem pro výuku pokročilejších studentů.

LITERATURA:

- FIELD, John (2004): *Psycholinguistics*. London: Routledge.
- NEBESKÁ, Iva (1992): *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H.
- PRŮCHA, Jan (2011): *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada.
- RYBÁR, Ján (2005): Vývin jazyka u dieťaťa — vrodené verzus získané. In: Ján Rybár — Vladimír Kvasnička — Igor Farkaš (eds.), *Jazyk a kognícia*. Bratislava: Kalligram, s. 84–103.
- SCHWARZOVÁ, Monika (2009): *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha: Dauphin.
- ŠEBESTA, Karel (2005): *Od jazyka ke komunikaci*. Praha: Karolinum.

Lucie Saicová Římalová | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze
lucie.rimalova@ff.cuni.cz